

kısı olarak gerçekleştirilmiştir (Kalküta 1224). Bunun dışında eserin çeşitli baskıları bulunmaktadır (Tahran 1260, 1362; Bombay 1264, 1277). İlk bölümü 1789 yılında Francis Gladwin tarafından İngilizce'ye tercüme edilerek Kalküta'da *New Asiatic Miscellany*'nin 1 ve 2. sayılarında neşredilmiştir. *The Dabistan or School of Manners* adıyla tam olarak yapılan ilk İngilizce tercümesini David Shea ve Anthony Troyer gerçekleştirmiş ve bu tercüme Paris'te 1843 yılında üç cilt halinde yayımlanmıştır. Bir başka İngilizce tercümesi ise A. V. Williams Jackson tarafından yapılarak 1902 yılında Washington ve Londra'da tek cilt olarak neşredilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA:

Keyhusrev-i İsfendiyâr, *Debistân-ı Mezâhib* (nşr. Rahîm Rızâzâde Melik), Tahran 1362, I-II, özellikle bk. II, 9-67; Rieu, *Catalogue of the Persian Manuscripts*, I, 141-143; Ethé, *Catalogue of the Persian Manuscripts*, s. 1369; Browne, *LHP*, I, 54-56; J. Horowitz, "Debistan", *IA*, III, 504; a.mlf. — H. Massé, "Dabistân al-Madhâhib", *El²* (İng.), II, 74.

MEHMET AYDIN

DEBÜSİ

(الدبوسی)

Ebû Zeyd Abdullâh (Ubeydullâh)
b. Muhammed b. Ömer b. İsâ
(ö. 430/1039)

Hilâf ilminin
kurucusu kabul edilen
Hanefî fakihî.

Semerkant'ın Debûsiye köyünde doğdu. Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Meşhur Hanefî fakihî Ebû Ca'fer b. Abdullah el-Üsrüsenî'den ders aldı. Üstün zekâsı ve hukukî meseleleri tartışırken gösterdiği başarısı sebebiyle Buhara ve Semerkant'ta yapılan ilmi münazaralarda darbimesel haline geldi. Kadılık görevinde bulunduğu için "Kadı Zeyd" lakabıyla da meşhur olan Debûsî, Hanefîler'ce "el-kudâtü's-seb'a" (yedi kadı) diye bilinen fakihler arasında yer alır. Altmış üç yaşlarında Buhara'da vefat etti. Vefat tarihi bazı kaynaklarda 432 (1041) olarak da geçmektedir.

Debûsî, hilâf* ilmini sistematik bir şekilde inceleyen ilk hukukçu sayılması yanında, Ebû'l-Usr el-Pezdevî ve Şemsüleimme es-Serahsî ile birlikte Hanefî fıkıh usulünün üç kurucusundan biri kabul edilmektedir. Hatta Serahsî'nin birçok usul meselesini ondan naklettiği görülmektedir (meselâ bk. Debûsî, *Taḫvîmü'l-*

edille, vr. 74^b; Serahsî, I, 251-252). Debûsî aynı zamanda kıyas, istihsan, taklid, ilham, istishâb ve tard gibi usul konularını ayrıntılı bir şekilde inceleyen ilk âlim olup taklid, ilham, istishâb ve tardın delil olma özelliğini reddetmektedir (*Taḫvîmü'l-edille*, vr. 216^b-225^b). Debûsî'nin *Taḫvîmü'l-edille*'si, Cessâs'ın *Uşûlü'l-fıkḥ*'ından sonra fıkıh usulünde "fukaha mesleği" diye bilinen metotla telif edilmiş ve günümüze kadar ulaşmış en önemli eserdir. Onun eserleri incelendiğinde fıkıh ilmindeki mertebesinin en az "meselede müctehid" seviyesinde olduğu görülür. Nitekim kendisi de *el-Esrâr* adlı eserinde bunu açıkça belirtmektedir (vr. 1^b).

Tasavvuf alanında da eser telif edecek kadar ilim sahibi olan Debûsî'nin, itikadî açıdan bağlı olduğu Mâtürîdiyye'den bazı konularda farklı görüşler benimsediği eserlerinden anlaşılmaktadır (bk. *Taḫvîmü'l-edille*, vr. 248^{a-b}).

Eserleri. 1. *Te'sisü'n-naẓar* fi'ḥilâfi'l-e'imme* (Kahire 1320, 1972; Beyrut, ts.). Müellif bu eserinde Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, Züfer b. Hüzeyl, Hasan b. Ziyâd el-Lü'lûî, Şâfiî, İmam Mâlik ve İbn Ebû Leylâ gibi büyük fakihler arasında ihtilâflı olan doksandan fazla temel hukuk kaidesini sekiz kısma ayırarak mukayeseli bir şekilde incelemektedir. Ortaya koyduğu bazı esaslar, bu eserden oldukça etkilennmiş olan Zeynüddin İbn Nüceym'in *el-Eşbâh ve'n-neẓâ'ir*'i kanalıyla *Mecelle*'nin küllî kaidelerine de yansımıştır. Mansûr b. Muhammed es-Sem'ânî (ö. 489/1096), hilâfa dair *el-İşlâm* adlı eserinde Debûsî'nin görüşlerini tenkit etmiştir. F. Sezgin'in (*GAS*, I, 456), ayrı bir eseri olarak Âtîf Efendi Kütüphan-

si'nde (nr. 660/2) onun adına kayıtlı olduğunu bildirdiği *et-Ta'lika fi mesâ'il-i hilâf beyne'l-e'imme* adlı eserin *Te'sisü'n-naẓar*'ın farklı bir nüshası olduğu anlaşılmıştır. 2. *Taḫvîmü'l-edille* fi'l-uşûl*. Usûl-i fıkıha dair olan eser, Pezdevî ve Serahsî başta olmak üzere bütün Hanefî usulcülerinin temel kaynağıdır. Dilinin sadeliği, sisteminin mükemmeliği ve mukayeseli metotla kaleme alınmış olması en önemli özelliklerindendir. Debûsî'ye isnat edilen *el-Envâr fi'uşûli'l-fıkḥ* adlı eser bunun muhtasarıdır (bk. Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi, nr. 350). *Taḫvîmü'l-edille*'nin Türkiye kütüphanelerinde bazı önemli yazma nüshaları mevcuttur (Süleymaniye Ktp., Laleli, nr. 690; Konya Yûsuf Ağa Ktp., nr. 110; diğer yazmaları için bk. Brockelmann, *GAL*, I, 184; *Suppl.*, I, 296; Sezgin, I, 456). 3. *el-Esrâr fi'l-fürû'*. Fûrû-i fıkıh ile ilgili sistematik bir eser olup delilleriyle birlikte ele aldığı meseleleri mukayeseli bir şekilde incelemektedir. Köprülü nüshasının birinci varağında, meşhur Endülüş Mâlikî fakihî İbn Rüşd'ün eserlerini telif ederken bu önemli kaynaktan ilham aldığı belirtilmektedir. Bir mukaddime ile kırk yedi kitâbdan oluşan eserde müellif konuları incelerken önce ana meseleyi ortaya koymakta, ihtilâflı hususlarda ise evvelâ tercih ettiği görüşü, sonra da diğerlerini delilleriyle birlikte zikretmektedir (yazma nüshaları için bk. Brockelmann, *GAL*, I, 184; *Suppl.*, I, 297; Sezgin, I, 456). 4. *el-Emedül-aḫşâ*. Tasavvuf ve ahlâka dair bir eser olup ağır bir üslûpla yazılmıştır (yazma nüshaları için bk. Brockelmann, *GAL*, I, 184; *Suppl.*, I, 296; Sezgin, I, 456).

Debûsî'nin kaynaklarda adı geçen diğer eserleri de şunlardır: *en-Naẓm fi'l-*

Debûsî'nin
el-Esrâr
fi'l-fürû' adlı
eserinin
ilk iki sayfası
(Süleymaniye Ktp.,
Şehid
Ali Paşa,
nr. 689)

fetâvâ, Şerhu'l-Câmi'î'l-kebîr, Tecnîsü'd-Debûsî, Hîzânetü'l-hüddâ.

BİBLİYOGRAFYA :

Debûsî, *el-Esrâr*, Süleymaniye Ktp., Hacı Beşir Ağa, nr. 310, vr. 1^b, 145^{a-b}; a.mlf., *Takvîmü'l-edille*, Süleymaniye Ktp., Laleli, nr. 690, vr. 74^{a-b}, 216^b, 225^b, 248^{a-b}; a.mlf., *Te'sîsü'n-nazar*, Kahire 1310, s. 5, 6, 44; Serahsî, *el-Uşûl*, I, 251-252; Sem'ânî, *el-Ensâb*, V, 273; VII, 139; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 437-438; İbnü'l-Esir, *el-Lübâb*, I, 490; İbn Hallikân, *Vefeyât*, III, 48; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XVII, 521; Ku-reşî, *el-Cevâhirü'l-muğiyye*, II, 499-500; İbn Haldûn, *Mukaddime*, Kahire, ts., s. 420, 421, 422; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, V, 76-77; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 36, 86; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'ade*, I, 307-308; II, 184; Kınalîzâde, *Tabakâtü'l-müctehidîn*, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 2172, vr. 59^a-73^b; Kâtib Çelebi, *Sülemü'l-vüşûl*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1887, I, vr. 143^{a-b}; *Keşfü'z-zunûn*, I, 84, 107, 168, 196, 334, 352, 467, 568, 703; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 109; Serkîs, *Mu'cem*, I, 866; Brockelmann, *GAL*, I, 184; *Suppl.*, I, 296-297; *Hedîyyetü'l-ârifîn*, I, 648; Sezgin, *GAS*, I, 456; Müneccid, *Mu'cem*, IV, 81; Yusuf Ziya Kavakçı, *XI ve XII. Asırlarda Karahanlılar Devrinde Mâvâra' al-Nahr İslâm Hukukçuları*, Ankara 1976, s. 33-37; Abdülvehhâb İbrâhim Ebû Süleyman, *el-Fikrû'l-uşûl*, Cidde 1404/1984, s. 370-407; Muhammed Hamîdullah, "Usûl al-fıqh'ın Tarihi" (trc. Fuat Sezgin), *İTED*, II/1 (1956), s. 9-10; Robert Brunschvig, "La Théorie du Qiyâs Juridique chez le Hanafite al-Dabûsî (V^e/XIe siècle)", *Orientalia Hispanica*, I, Leiden 1974, s. 150-154; Ahmet Akgündüz, "Karahanlılar'ın Büyük Hukukçusu Ebû Zeyd Debbûsî ve Mezheplerarası Mukayeseli Hukuka Te'sirleri", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, sy. 2, Konya 1989, s. 89-108.

AHMET AGKÜNDÜZ

DECCÂL

(الذجال)

İlâhî dinlerde

kıyamet âlâmetlerinden sayılan ve insanları doğru yoldan saptırmaya çalışacağı kabul edilen olağan üstü güçlere sahip kişi.

Sözlükte "bir şeyi örtmek, yaldızlamak veya boyamak" anlamındaki *decc* kökünden türeyen bir sıfat olup klasik kaynaklarda "âhir zamanda ortaya çıkıp göstereceği hârikulâde olaylar sayesinde bazı insanları dalâlete sürükleyeceğine inanılan kişi" diye tarif edilir. Deccâl kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de geçmemektedir. Hz. Peygamber'e nisbet edilen rivayetlerde "muhatabını aldatmak gayesiyle güzel sözler söyleyen kişi; bir kaşı ve gözü bulunmayan kötü kimse" anlamındaki *mesîh* kelimesiyle birlikte "el-mesîhu'd-deccâl" ve "mesîhu'd-dalâle" şeklinde kullanılmıştır.

Yahudilik ve Hristiyanlık'ta Deccâl. Yahudi dinî literatüründe ilk defa milâttan önce II. yüzyıldan itibaren, "son günler'de Allah'a karşı gelecek güçlü bir varlıktan bahsedilmeye başlanmıştır (Daniel, 7/8 vd., 11/40). Bazı âlimler bu inancın kökünü, eski Bâbil mitolojisindeki su lar ve dipsiz karanlıkların hâkimi Tiamat'ın yukarıdaki tanrılara isyan edip Tanrı Ea'nın oğlu Marduk tarafından mağlûp edilmesi mitine bağlarken bazıları da bunun başlangıcını eski İran inançlarında görülen iyilik ve kötülük güçlerinin muhalefetindeki düalizmde aramışlardır.

Yahudi kutsal kitabındaki bazı anlatımların deccâl kavramı için zemin hazırladığı kabul edilir. Hezekiel kitabının 38-39. bablarında geçen Gog ve Magog kıssası bunlar arasındadır. Bu kıssada âhir zamanda, yahudilerin düşmanlarına kumandanlık edecek Gog'un Rab Yahve tarafından nasıl mağlûp edileceği anlatılır. Yahudi kutsal kitabının Yoel, Zekarya, Daniel bölümlerinde de buna benzer anlatımlar vardır. Ancak bu metinlerde mesîh adı geçmemektedir. Hezekiel'de adı verilen Gog ise tarihî bir şahsiyet olarak gözükmemektedir. Daniel'de deccâl için müşahhas bir örnek verilmekte, "küçük boynuz, canavar" tabir-

leriyle sembolendirilen (Daniel, 7, 8) ve insan üstü özelliklerle tasvir edilen bu örnek yahudilere zulüm ve eziyette bulunan IV. Antiochus Epiphanes (ö. m.ö. 163) kastedilmektedir. Antiochus zalim bir hükümdar, büyük orduların kumandanı, üç kralı yenen, azizlere zulmeden, Allah'ın mâbedini tahrip eden bir deccâl tipidir.

Yahudi kutsal kitabının dışındaki apokrif metinlerden biri olan "On İki Kabile Büyüğünün (esbât) Ahdi"nde Dan kabilesine mensup ve İsrâil'in Allah'a ibadetten vazgeçmesine yol açtığı anlatılan şeytanî bir şahsiyet olan Belial da (Beliar) bir deccâldır. Levi kabilesinden çıkacak mesîh onu yenecek ve ebedî ateşe atacaktır (IDB, I, 141). Diğer bazı apokrif metinlerde de benzer anlatımlara rastlanmaktadır (IV. Ezra, 11-12; IDB, a.y.).

Yahudiler deccâlî, kendilerini kurtaracağına inandıkları mesîhin muhalifi olarak görmüşler, onlara zarar veren Antiochus Epiphanes yanında Neron, Kaligula, Pompey gibi zalim idarecileri de deccâl olarak telakki etmişlerdir. Menikbevi yahudi dinî literatüründe mesîhin muhalifi deccâl için Armilus adı kullanılmıştır. Armilus'un, Roma'nın kurucusu olarak görülen efsanevî şahsiyet Romulus'tan geldiği düşünülmektedir. Romalılar putperest bir kavim olarak yahudilerin yaşadığı kutsal topraklarda hâkimiyet kurmuş, onlara işkence etmiş, mâbedlerini yıkmışlardır; böylece mesîhin semavî ve ebedî krallığına karşı geçici dünyevî şeytanî gücü ve şeytanın krallığını temsil ettiklerine inanılmıştır. Dâvûd neslinden gelen mesîh tarafından öldürüleceğine inanılan Armilus adı, ilkin Saadiâh Gaon'un *Emunot ve-De'ot*'unda zikredilmiştir. Sonraki apokaliptik midraşim edebiyatında geçen bir anlatıma göre Armilus, Roma'da güzel bir kadının mermerden heykelinin çocuğudur. Dünyanın kötü insanları o heykelle kendilerini aldatmışlar, heykel bu insanların tohumlarını içinde muhafaza etmiş, böylece onlardan bir çocuk oluşturmuştur. Armilus adı verilen bu hilekâr varlık 5 m. boyunda, sarı saçlı, ayak tabanı yeşil ve iki başlıdır (EJd., III, 476). Yine bu literatüre göre Armilus kendisinin tanrı olduğunu ileri sürecek, on kral ile birlikte olacak, Kudüs'ü ve Antakya'yı zaptedecek, yahudileri topraklarından çıkaracak, Nehemiah b. Hushiel'i (Yûsuf'un oğlu Mesîh) öldürüp dürüst insanları yasa boğacaktır. Ancak Rab Yahve, deccâl Armilus ve ordularını Arbel vadisinde yok

XV. yüzyıla ait Almanca anonim bir eserde yahudiler tarafından desteklenen deccâlî tasvir eden iki resim (EJd., III, 61)

